

מדוע אין אומרים הלל שלם בשביעי של פסח?

הרב יועזר אריאל

לזכרו של ידיד ורע – ר' חיים מגני ז"ל

בימים הראשונים להקמת קרית ארבע זכיתי להשתתף עם ידידי ורעי, ר' חיים מגני ז"ל, בכמה סיורים בחברון וסביבותיה. למדתי ממנו הרבה על חברון ותולדותיה, שביליה והרריה, ועוד יותר מכך נדבקתי בחיבה ובאהבה הלוהטת שהיתה לו לחברון ולכל ארץ ישראל.

חז"ל אמרו במסכת ברכות: "אל יפטר אדם מחברו, אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכרהו". הגר"א שם גורס: "אלא מתוך שמחה של מצוה". אכן זכיתי להפרד מר' חיים מתוך דבר שמחה של מצוה: ביום שעזבתי את קרית ארבע בדרכי למירון, אמר לי ר' חיים ז"ל, שלדעתו השם מירון מורכב משתי מילים: מי – רון. מי = מים – "אין מים אלא תורה"; רון = שמחה – התורה הפנימית, אותה גילה רבי שמעון בר יוחאי, היא תורה מאירה ומשמחת. לכן, עד היום מתגלה הרון, השיר והזמר של המוני בית ישראל, המתקבצים ליד קברו של רבי שמעון בן יוחאי, ומפזזים ורוקדים ומוזים לקב"ה על שהאיר ושמח את העולם באמצעות רבי שמעון ומשנתו.

נפרדתי ממנו בדברי שמחה של מצוה, ודבריו האחרונים מלווים אותי עד עצם היום הזה.

לעילוי נשמתו מוקדש מאמר זה, העוסק בשירת ההלל. כהמשך לדבריו האחרונים על שמחה ושירה של מצוה, המאמר הוא סיכום של שיעור, שניתן כאן במירון בשביעי של פסח תשס"ב.

יהי זכרו לנצח לחיי העולם הבא.

א. שירת הים מקור לחיוב הלל על הנס

שירת הים מהווה מקור לחיוב הלל על כל נס שנעשה לישראל, אם באמצעות הנס, יצא עם ישראל ממוות לחיים. במסכת מגילה² נאמר:

"תנו רבנן: ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה. מאי דרוש? רבי חייא בר אבין אמר רבי יהושע בן קרחה: ומה מעבדות לחרות אמרינן שירה, ממיתה לחיים, לא כל שכן?"

מכאן עולה שמקור חיוב הלל נלמד משירת הים. לכן הגמרא בהמשך שואלת: מדוע לא אומרים הלל גם בפורים? בתשובה לשאלה זו, מתרצת הגמרא שלושה תירוצים:

- אין אומרים הלל על נס שנעשה בחוצה לארץ.
- קריאת המגילה נחשבת להלל.
- הלל נאמר בשעה שישראל יוצאים לחרות, אבל בשושן נשאר עבדי אחשורוש - "אכתי עבדי אחשורוש אנן".

ב. שני סוגי הלל

בסוגיה במסכת ערכין³ מבואר, שיש שני סוגי הלל:

א. הלל הנאמר ביום הקרוי "מועד" - יום זה מקודש באיסור עשיית מלאכה, ובתנאי שיש שינוי מיוחד בקרבנות היום, בהשוואה לימים שלפניו.

ב. הלל על נס, כגון בחנוכה, גם אם אין שינוי מיוחד בקרבנות היום.

על פי כלל זה נאמר שם בגמרא, שבחול המועד **סוכות** אומרים הלל בכל יום, בגלל שבכל יום מימות החג, יש **שינוי בקרבנות היום**, בהשוואה ליום שקדם לו.

לעומת זאת, כל קרבנות חג **הפסח** שווים זה לזה, ואין שינוי בקרבנות שאר הימים, בהשוואה לימים שלפניהם, הראשון של פסח, לכן אין אומרים הלל בפסח, חוץ מיום טוב הראשון של פסח, שיש שינוי בקרבנותיו בהשוואה לערב פסח.

* * *

לפיכך מעיקר הדין אין אומרים הלל בפסח, עם זאת התוספות שם כתבו, שנהגו לומר חצי הלל בחול המועד פסח; לשיטת התוספות גם מברכים על ההלל, כי לדעתם

² מגילה י"ד, א'

³ ערכין י"ב,

יש לברך על מנהג. לעומתם הרמב"ם והמחבר בשולחן ערוך פסקו, שאין מברכים על מנהג, לכן אין מברכים על חצי הלל.

לדעת הרמב"ן⁴ חיוב הלל במועד שהוא מקודש באיסור עשיית מלאכה, מקורו **מהתורה** - מהלכה למשה מסיני, או שהוא חלק ממצות השמחה בחג, ביום שמקריבים בו קרבן מיוחד.

לעומת זאת הלל על הנס - דוגמת חנוכה - הוא **מדרבנן**, וניתקן על ידי הנביאים, שלמדו בקל וחומר משירת הים לומר הלל על כל נס של יציאה ממוות לחיים. במגילת אסתר מפרש, שלדעת הרמב"ן גם שירת הים אינה ציווי של הקב"ה, אלא משה מעצמו תיקן את השירה, ולפיכך לשירה זו יש תוקף של תקנת חכמים, ככל מצוות דרבנן. אבל יש פוסקים אחרים שסוברים שחיוב הלל הוא מהתורה.⁵

* * *

לפי הסוגיא במסכת ערכין יקשה: מדוע אין אומרים הלל בשביעי של פסח? אמנם אין בו חיוב הלל מצד מועד המקודש באיסור עשיית מלאכה, כי אין בו שינוי קורבנות, אבל מאידך, קיימת עילה לחיוב הלל על הנס, שהרי הלל על הנס נלמד בקל וחומר מקריעת ים סוף, שחלה ביום שביעי של פסח!

ג. המדרש - נימוק אחר לאי אמירת הלל בשביעי של פסח

ה"בית יוסף"⁶ מנמק את ההימנעות מאמירת הלל בשביעי של פסח, על פי הסוגיא במסכת ערכין הנזכרת. בנוסף לכך הביא את דברי "שבלי הלקט", המסתמך על המדרש⁷ דלהלן:

"אתה מוצא שלוש שמחות: כתיב בחג - "ושמחת בחגך", "והיית אך שמח", "ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים". אבל בפסח, אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת, למה? אתה מוצא שבפסח התבואה נידונת, ואין אדם יודע, אם עושה השנה תבואה אם אינה עושה, לפיכך אין כתוב שם שמחה. דבר אחר: בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא כל שבעת ימי החג (וסוכות) אנו קורין את ההלל. אבל בפסח אין אנו קורין את ההלל, אלא יום טוב הראשון ולילו, ולמה? משום 'בנפול אויבך אל תשמח, ובכשלו אל יגל לבך'."

⁴ השגות לספר המצוות שורש א'

⁵ בה"ג; "ספר יראים", ס' רס"ב; רשב"ג, מ"ע ט"ז; סמ"ק, ס' קמ"ז וכן דעת החת"ס, יו"ד רל"ג

⁶ "בית יוסף" או"ח ס' ת"צ

⁷ ילקוט שמעוני פרשת אמור ס' תרנ"ד

ד. הקושיות על שיטת המדרש

על מדרש זה יש להקשות כמה קושיות:

א. המדרש סותר, לכאורה, את דברי הגמרא בערכין, שם נאמר שאין אומרים הלל בחול המועד פסח, משום שאין שינוי בקורבנות היום.

ב. במסכת מגילה⁸, שבשעה שהמן התכופף כדי לסייע למרדכי לעלות על הסוס, בעט בו מרדכי. אמר לו המן: והרי כתוב⁹ "בנפול אויבך אל תשמח!" אמר לו מרדכי: הפסוק נאמר באויב שהוא ישראלי, אבל באויב נכרי נאמר: "ואתה על במותימו תדרוך"¹⁰. נמצא שהגמרא מפרשת את הפסוק "בנפול אויבך אל תשמח" - **בישראל** בלבד. ואילו המדרש מפרש שהפסוק נאמר גם באויב גוי!

ג. הגמרא במסכת סנהדרין¹¹ מוצאת סתירה: מחד נאמר¹²: "ובאבוד רשעים רנה", מאידך נאמר, שכשמלאכי השרת בקשו לומר שירה לפני הקב"ה בשעת קריעת ים סוף, אמר להם הקב"ה: "מעשי ידי טובעין ביס, ואתם אומרים שירה?!"

הגמרא מיישבת את הסתירה: הקב"ה אינו שש במפלתן של הרשעים, אבל הוא משיש עליהם אחרים. לכן, הקב"ה מונע ממלאכי השרת לומר שירה לפניו, כי הוא אינו שמח בשעה שמעשי ידיו טובעין ביס, אבל הוא מסייע לעם ישראל לשמוח במפלת הרשעים, ומחייב אותם להלל על מפלתם. סוגיה זו סותרת את דברי המדרש, כי לפי המדרש עולה, שגם ישראל מנועים מלומר הלל בשביעי של פסח, בגלל שאין לשמוח במפלת הרשעים, כפי שהובא לעיל!

ד. במדרש נאמר, שאין מצוה לשמוח בפסח, אבל במסכת פסחים¹³: "חייב אדם לשמח בנוי ובני ביתו ברגל, שנאמר 'ושמחת בחגך'". מצוה זו קיימת בכל שלוש הרגלים, כולל חג הפסח.

ה. במדרש הנזכר יש סתירה מינייה וביה: ביום הראשון וליל פסח יש חיוב הלל גם לפי המדרש, מאידך לדעת המדרש אין לשמוח על מפלת האויבים. אם כן, מדוע יש חיוב הלל ביום הראשון, הרי ביום הראשון של פסח ולילו מתו הבכורות המצריים?
ו. המקור לחיוב הלל נלמד בקל וחומר משירת הים¹⁴. וכן כתב גם הרמב"ן¹⁵. לפי

⁸ מגילה ט"ז, א'

⁹ משלי כ"ד, י"ז

¹⁰ דברים ל"ג, כ"ט

¹¹ סנהדרין ל"ט, ב'

¹² משלי י"א, י'

¹³ פסחים ק"ט, א'

¹⁴ מגילה י"ד, א'

¹⁵ רמב"ן ספר המצוות שורש א'

המדרש, שסובר שאין לומר הלל על מיתת רשעים, יקשה - כיצד אמרו ישראל את שירת הים על שפת הים?

ה. יישוב הסתירות בין דברי המדרש ובין דברי הגמרא

לכל השאלות הנזכרות יש תשובה אחת: הסוגיה בערכין עוסקת בצד ההלכתי, ואילו המדרש כדרכו עוסק בצד הרעיוני הפנימי של ההלכה, ואינו סותר את הצד ההלכתי. ההלכה במקומה עומדת, שיש חיוב הלל על אף הצער של מיתת הרשעים. כמו כן קיימת מצות שמחה בפסח על אף מיתת הרשעים, וגם לפי המדרש קיימת מצות שמחה בפסח. אבל המדרש דן בשאלה אחרת: מדוע מצות השמחה נאמרה במפורש בתורה בסוכות, ולא נאמרה במפורש בחג הפסח?

על כך משיב המדרש, שהקב"ה אינו שמח במפלתן של המצרים, לכן הקב"ה לא כתב במפורש בתורה מצות שמחה בפסח, כי לקב"ה יש צער על מפלת הרשעים שהם מעשי ידיו. אבל באשר לישראל, חל עליהם חיוב לשמוח בפסח, ומצוה זו נלמדת מחג הסוכות, כמצוה כללית לכל החגים.

אפשר היה להקשות על דברי המדרש: מדוע לא נכתבה במפורש בתורה מצות השמחה בחג השבועות? הרי בחג השבועות לא מתו אויבי ישראל, ואם כן, אין מניעה לכתוב במפורש מצות שמחה בחג השבועות!

התשובה לכך היא, שהשמחה בשלימותה מתגלה בעיקר בחג הסוכות, שהוא זמן גמר האסיף. המדרש הקשה: למה דווקא בחג האסיף נאמרה מצות השמחה ולא בחג הפסח, הרי בפסח נעשו הניסים הגדולים ביותר, ומכוחו של פסח נולדו גם שאר החגים כזכר ליציאת מצרים? על כך משיב המדרש, שבפסח השמחה אינה שלימה, בגלל שיש חשש שהתבואה תישדף, וכן שהקב"ה אינו שמח במפלתן של הרשעים. לכך לא כתב הקב"ה במפורש בתורה את מצות השמחה רק בחג הסוכות ולא בפסח.

בדרך זו מפרש המדרש גם את הצד הרעיוני של אי אמירת הלל בשאר ימי הפסח: אמנם התורה השוותה את קורבנות החג של כל ימי הפסח זה לזה, לכן לפי ההלכה אין אומרים הלל, רק ביום הראשון. אבל יש לברר את הצד הרעיוני: מדוע התורה לא שינתה את קורבנות החג, לפחות ביום השביעי, שהרי בו נעשה הנס הגדול של קריעת ים סוף? על כך משיב המדרש, שהקב"ה אינו שמח במפלתן של הרשעים, ולכן השווה הקב"ה את קורבנות היום השביעי לשאר הימים.

עד כאן התבאר הנימוק לאי אמירת הלל מהסוג הראשון של מועד המקודש באיסור מלאכה, ומיוחד בקורבנות. אך עדיין לא התבאר, מדוע אין אומרים בשביעי של פסח את ההלל מהסוג השני - הלל על הנס, וכדוגמת הלל הנאמר בכל יום מימות

התנוכה! אבל, כיון שהתורה השוותה את כל קורבנות חג הפסח זה לזה, למדו חז"ל שאין לקבוע הלל גם על הנס בשביעי של פסח, וההלל הנאמר ביום הראשון, נאמר על כל הניסים שנעשו לישראל במצרים.

בכך רמז הקב"ה לישראל, שיש להבדיל בין מצות השמחה על מפלתן של הרשעים ובין ההנאה ממיתתם. ישראל שמחים במפלת הרשעים - "באבוד רשעים רנה", כי במיתתם נעדר הרשע מן העולם. לכן, קיימת גם מצות "ושמחת בחגך" בחג הפסח. מאידך, ישראל אינם נהנים במיתתם של הרשעים, כי המצב האידיאלי של העולם בתיקונו, הוא שכל האומות ימלאו את ייעודם לקיים שבע מצוות בני נח ולהטות שכם אחד לעבוד את ה'. לכן כשהרשעים מתרחקים מייעודם ונלחמים בישראל, יש הכרח להשמידם. אבל מצב זה, אינו המצב האידיאלי שהיה ראוי להיות בעולם. לפיכך גם ישראל אינם נהנים ממותם של הרשעים, אבל הם שמחים על התוצאה באיבוד הרשעה וסילוקה מהעולם, באמצעות מיתתם של הרשעים, ולכן חלה חובת הלל ביום ראשון של פסח.

ו. דעות נוספות במדרשים

מצינו שחז"ל נחלקו בשאלה - האם הקב"ה מנע מהמלאכים לומר שירה לפניו בשעת קריעת ים סוף? לעיל הובאו דברי הגמרא במסכת סנהדרין¹⁶, שהקב"ה אמר למלאכים: "מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה!?" כך גם עולה מדברי ילקוט שמעוני¹⁷, שהובאו דבריו לעיל, שאין שמחה לקב"ה בשעת מיתת המצרים, ולכן אין חיוב אמירת הלל בפסח, אלא ביום הראשון בלבד.

אבל במכילתא דרבי ישמעאל¹⁸ נאמר:

"ולא ישראל בלבד אמרו שירה לפני המקום, אלא אף מלאכי השרת".

יתר על כן: בתוספתא סוטה¹⁹ נאמר על קריעת ים סוף:

"באותה שעה (שטבעו המצרים בים) אמר להם הקב"ה למלאכי השרת: בואו וראו שירה שבני אומרים לפני, אף הם, כיון שראו, אמרו שירה".

מדברי התוספתא, שהקב"ה עודד את המלאכים לומר שירה לפניו:

¹⁶ סנהדרין ל"ט, א'

¹⁷ ילקוט שמעוני אמור, תרנ"ד

¹⁸ מכילתא דרבי ישמעאל בשלח, פרשה א'

¹⁹ תוספתא, סוטה, פרק ו', ב'

ועוד במדרש רבה²⁰ נאמר:

"אמר רבי יוחנן: בקשו המלאכים לומר שירה לפני הקב"ה, באותו הלילה שעברו ישראל את הים, ולא הניחן הקב"ה, אמר להם: לגיונותי נתונים בצרה ואתם אומרים שירה לפני?!... וכיון שיצאו ישראל מן הים, באו המלאכים להקדים שירה לפני הקב"ה, אמר להם הקב"ה: יקדמו בני תחילה..."

לפי מדרש זה, המלאכים נמנעו מלומר שירה, לא בגלל צרתם של המצרים, אלא בגלל שישראל היו נתונים בצרה, ואחרי שיצאו ישראל מהים, הקדימו ישראל את המלאכים בשירה, ואחריהם שרו גם המלאכים. כי במדרש נאמר: "יקדמו בני תחילה". משמע, שהמלאכים אמרו שירה אחרי שעם ישראל שר!

קיימת איפוא מחלוקת מדרשים, אם המלאכים אמרו שירה לפני הקב"ה, או שנמנעו מלומר הלל בגלל שהמצרים, שהם מעשי ידי הקב"ה, טבעו בים.

בעל "שבלי הלקט" וה"בית יוסף" העדיפו להסתמך על המדרש ממנו עולה, ששמחת הקב"ה אינה שלימה בטביעת המצרים, כי ללא מדרש זה יקשה: מדוע לא תקנו לומר הלל בשביעי של פסח? גם אם אין בו חיוב הלל מצד **תוספת הקורבנות**, היה ראוי לומר בו הלל בגלל **תוספת הנס** של קריעת ים סוף! כך גם מצינו בחנוכה שאין בו תוספת קורבנות, וקורים בו הלל שלם בכל יום, בגלל תוספת הנס!

לכן הביאו בעל "שבלי הלקט" וה"בית יוסף" את דברי המדרש בילקוט שמעוני, שאין השמחה שלימה לפני הקב"ה בשביעי של פסח, ומשום כך התורה לא שינתה את קורבנות היום. חז"ל למדו מהשוואת הקורבנות בכל ימי הפסח, שהקב"ה מצטער על מעשי ידיו, שטבעו בים, ובגלל ששמחתו של הקב"ה אינה שלימה, גם ישראל אינם אומרים הלל שלם, ויוצאים ידי חובה בהלל ביום הראשון של פסח, שהוא כולל את כל הניסים של יציאת מצרים בכל שבעת הימים.

* * *

מסתבר, שהמדרשים נחלקו רק בשאלה: האם המלאכים אמרו שירה לפני הקב"ה בשעת קריעת ים סוף? אבל לכל הדעות מוסכם, שגם אם המלאכים אמרו שירה, השמחה של הקב"ה אינה שלימה, בראותו את מעשי ידיו טובעים בים. הקב"ה לא שינה את קורבנות יום השביעי משאר ימות החג, מכיוון ששמחתו אינה שלימה, ויש לכך רמז הן בקורבנות והן בהלל. לכן, די באמירת ההלל הנאמר ביום הראשון של פסח, שהוא כולל גם את הנס של קריעת ים סוף, ואין צורך לומר הלל מיוחד ביום השביעי של פסח.

²⁰ מדרש רבה, שמות, פרשה כ"ג (ראה גם בספר "הדרש והעיון" פרשת "בשלח", לרה"ג אהרון לוין זצ"ל אב"ד רישא)

נמצא שישראל, מצד אחד, אומרים הלל ביום הראשון ומתכוונים גם על נס קריעת ים סוף; מצד שני, ישראל נמנעים בשאר הימים מלומר הלל שלם, כדי ללמוד על מידתו של הקב"ה, שהוא אינו שמח במפלת הרשעים, ולכן גם לא ציווה בתורה על תוספות קורבנות בשאר ימות החג.

על פי דרך זו, נוהגים בשעת אמירת עשרת המכות בהגדה, לשפוך מעט מהיין, כדי לציין ששמחתו של הקב"ה אינה שלימה.

מכל האמור לעיל יש ללמוד, שישראל צריכים ללכת בדרכיו של הקב"ה במידה מסוימת, וללמוד ממידותיו כיצד צריכה להיות שמחתם:

מצד אחד - יש מצוה לשמוח ולהלל, אבל מצד שני - השמחה צריכה להיות רק על התוצאה - על סילוק הרשעים מהעולם והצלת עם ישראל. אבל אין ליהנות בשעה שרואים את האויבים מוטלים מתים, כי גם האויבים הם מעשי ידי הקב"ה, והקב"ה מצטער על מיתתם. לכן, אין מקום להנאה, אלא רק לשמחה והודאה לקב"ה על התוצאה של הצלת עם ישראל וישועתו.